

УДК 821.161.2“19”-31.09В.Петров-Домонтович:159.9

**ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ, КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ
ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ
В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ РОМАНІ
ВІКТОРА ПЕТРОВА-ДОМОНТОВИЧА «ДОКТОР СЕРАФІКУС»**

Світлана БЛОКІНЬ

*Донецький національний університет
вул. Університетська, 24, Донецьк, Україна 83055*

Статтю присвячено розгляду соціологічних, культурологічних та психологічних концепцій початку ХХ ст., що відображені в інтелектуальному романі В. Петрова-Домонтовича «Доктор Серафікус».

Ключові слова: інтелектуальний роман, психологічна концепція, індустріальна соціологія, самотність, функція сновидінь, внутрішній конфлікт, кубізм.

Інтелектуальна проза ХХ ст., як відомо, позначена використанням широкого культурного контексту зображуваної у ній доби. Це явище характеризує й українську інтелектуальну прозу 20-х років ХХ ст., представлену такими іменами як В. Домонтович, В. Підмогильний, М. Могиланський та ін. Серед згаданих авторів найбільшою «культурологічною насиченістю» виділяються романи В. Петрова-Домонтовича.

Творчість В. Домонтовича досліджували Ю. Шерех [7], В. Агєєва [1], Ю. Загоруко [3], О. Черненко [6], С. Павличко [4], звертаючи увагу на різні її аспекти. Предметом нашого дослідження є соціологічні, культурологічні та психологічні концепції початку ХХ ст., що знайшли своє відображення у романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус».

Гармонійно розвинена особистість не потрібна механізованому часу — це одна з головних ідей досліджуваного роману. Вона, що неважко помітити, корінням сягає в індустріальну соціологію, яка сформувалася як окрема галузь протягом перших трьох десятиліть ХХ ст. паралельно в Європі та США. Найважливіші етапи створення цієї науки: вибір емпіричного методу дослідження і відкриття важливості «фактора людини» у промисловості. Засновниками індустріальної соціології були економіст-соціологи: француз Е. Дюркгайм, американець Т. Веблен, німець М. Вебер. Проте проблема розширення технічної влади машини над людиною хвилювала також відомих культурологів та філософів початку ХХ ст. Скажімо, Освальд Шпенглер писав, що «пан світу (тобто людина) стає рабом машини», Микола Бердяєв вважав, що техніка виконує «космологічну функцію».

Тривогу за людину та її роль у наскрізь технізованому світі першими висловили саме письменники, які намагалися так або інакше уявити майбутнє людства. Наприклад, жахливий образ прогресу зобразив Дж. Орвелл у романі «1984», а Є. Замятін подав опис всевладної «часової Скрижалі» в антиутопії «Ми».

Вчення О. Шпенглера про культуру як про «колективну душу» народу в книзі «Присмерк Європи» та теорія «ідеальних типів історичного розвитку» М. Вебера незримо присутні в інтелектуальному дискурсі роману В. Домонтовича. У В. Домонтовича немає прямого цитування праць М. Вебера або Е. Дюркгайма, однак ідея про суспільство, якому загрожує тотальна технізація, є лейтмотивом всього твору, а найрельєфніше вона подана в IX розділі «Доктора Серафікуса». Висловлені автором інтелектуального роману міркування суголосні проблемам, які досліджувала індустріальна соціологія того часу.

Так, економісту-соціологу М. Веберу належить праця «Місто», в якій він говорить про залежність економічного типу міста від його соціальної природи. Письменник В. Домонтович розглядає місто за його культурними реаліями. Через взаємодію героїв зі своїм часом, його мистецтвом та певними культурними подіями автор зміг відтворити збірний соціокультурний образ Міста в межах доби. До речі, «типи» міст, за М. Вебером, є також почасти умовними, збірними, адже вони не відповідають конкретним географічним містам. Місто Київ у В. Домонтовича — теж своєрідне абстрактне місто, в якому існує головний герой твору, професор Комаха, та інші персонажі.

Професора Комаху, який отримав прізвисько «Серафікус» через своє «серафічне» ставлення до жінок та до життя загалом, можна характеризувати як людину з багатим внутрішнім світом, що проявляється у його захопленні музикою та імпровізаціями. Проте він також відзначається дивацтвами, одним з яких є збирання безлічі приміток для своїх наукових праць. Неодноразово В. Домонтович зупиняється на неординарності, незвичності свого героя.

Як відомо, автор ілюстрації до першого видання книги у Мюнхені — Яків Гніздовський — зобразив Серафікуса в образі поважного професора, який з серйозним виглядом садить дерево, кроною в землю, а корінням догори.

Серафікуса мучать внутрішні протиріччя, які посилюються через примусове самообмеження. Герой існує ніби у своєму власному світі, прагне відгородитися від інших людей та подій, які його зовсім не стосуються. Серафікус намагається заховатися у собі, і цим себе зберегти. Він свідомо обирає самотність, життя майже аскета-самітника у великому місті.

Тут В. Домонтович виступає як перед-екзистенціаліст, адже саме екзистенціалізм переконливо показав, що наслідком відчуження людини від світу ставала катастрофічна самотність. Проблема самотності була глобальною проблемою психологічного життя людини у зв'язку зі здобутками науково-технічного прогресу й формуванням наукового мислення вже на початку ХХ ст.

Серафікус стверджував, що «стриманість є фахова здібність ученого», і цим доводив, що він належить до людей, які віддають перевагу відокремленому типу мислення. Адже, як пише В. Домонтович, науково-технічний прогрес призвів до руйнування ідеалу цілісної людини. Цій проблемі присвячено окремих (дев'ятий) розділ роману, в якому автор у подробицях описує світ, що вимирав, природу, «обернену на продукт фабричного виробництва», «безперервний плин конвейерної стрічки». А сучасну людину називає «детальним робітником, робітником деталей, споруджувачем приміток».

Серафікус є найкращою ілюстрацією такої сучасної людини. В образі професора узагальнено тип людини, що виконує певну часткову функцію («спорудження приміток» до ненаписаних наукових праць). Серафікус замкнений у схематизмі

власного існування, майже цілковито відчужений від реального світу. Дослідниця Ю. Загоруйко не випадково називає цей роман — «твір-застереження». Адже цей інтелектуальний роман В. Домонтовича дійсно можна оцінювати як своєрідне «застереження»: автор прагне звернути увагу суспільства на загрозу зникнення справжньої, органічно цілісної людини. Вже у 1929 році він говорить про небезпеку перетворення людини на змеханізовану умовну істоту, яка під впливом загальної технізації світу в перспективі подальшої «еволюції» може стати ще більш функціональною зовнішньо та відчуженою внутрішньо. І це може бути дійсно загрозою для суспільства, яке втратить своє «живе обличчя», і набуде іншого — «штучного», створеного не живими людьми, а технізованими бездушними істотами.

Проте для В. Домонтовича проблема людини як «гвинтика» у великому конвеєрі виробництва — це тільки одна із порушених у романі проблем. Він іде за ідеями О. Шпенглера, поділяючи занепокоєння філософа небезпекою, яку несе у собі цивілізація, тільки говорячи про загальні песимістичні тенденції щодо майбутнього культури, що намітилися на час написання твору. Однак автор не погоджується з тим, що треба покійно чекати часу, коли людина остаточно втратить свою душу і перетвориться на механізовану істоту. Незгода В. Домонтовича з таким станом речей проявляється у його прагненні наділити свого «сконструйованого» героя почуттями нормальної людини, а найприроднішим почуттям є, звичайно, кохання.

Герой В. Домонтовича страждає від власних протиріч між підсвідомими біологічними бажаннями та свідомими розумовими прагненнями. Наявність такого конфлікту між підсвідомим та свідомим у душі героя наводить на думку про вплив робіт Зигмунда Фрейда на українського автора. Юрій Шерех так коментує цю «конфліктну» ситуацію: «...людина міняє своє оточення, свої моди, але не може змінити своєї сталої біологічної сутності, яка розвиткові не піддається» [7, с. 18].

«Серафічність» професора Комахи, його прагнення жити за ідеєю «заперечного біологізму» найкраще проявляється у його ставленні до жінок. У романі діють три жінки: Тася, Ірця та Вер. Через те, що людина технізованого світу прагне шліфувати свою майстерність тільки в одній сфері діяльності, виконувати одну функцію, вона змушена відмовитися від виконання інших, які могли б відволікти її від основної справи, забираючи потрібний час та енергію. Людина механізованого світу зазвичай жертвує своїми природними, біологічними інстинктами заради виконання суспільних функцій.

Комаха все життя прагне відмовитися від своїх біологічних інстинктів, цілковито їх заперечити. На момент зустрічі з Вер Ельснер він може їй похвалитися, що досягнув успіхів у власному серафікуванні і статево настільки здолав себе, що тепер абсолютно спокійний за себе у стосунках із жінками: «Тепер я не боюсь, що зраджу себе». Однак насправді він видавав бажане за дійсне, адже починав захоуватись у Вер. Трагедія Комахи полягала у глибокому внутрішньому конфлікті: він змушував себе до серафікування, але не міг остаточно подолати у собі природного потягу до жінки, якщо й не статевого, то принаймні духовного. Проявом такої духовної «порожнечі» у житті Серафікуса є його бажання мати дитину, адже самотній дивак-професор потребував об'єкту для прояву накопиченої за довгі роки у його душі любові та ніжності.

Необхідно наголосити на тому, що стосунки Комахи та Вер, мабуть, зумисне подані автором у максимально абстрактному плані. За допомогою цієї «історії кохання» реалізується своєрідне дослідження варіантів кохання та його відмінностей у розумінні обох сторін. У стосунках Серафікуса та Вер ми бачимо, що події роз-

гортаються за сценарієм, який пропонує герой. Вер погоджується «грати» у його варіант кохання — кохання, що нагадувало «пустелю стереометричних голих споруд», в якій «навіть “моя дитино”, “мій котик”... навіть ці тривіальні слова здались би бажаними, надзвичайними, радісними» [3, с. 266].

Щоб виразніше передати стан світу, що розпався і не є цілісним, зобразити його наочніше, В. Домонтович з-поміж усіх напрямів тогочасного європейського образотворчого мистецтва обирає кубізм, адже його сутність полягала в перетворенні складних форм на прості, в їх «розбиранні» на прості геометричні фігури. Автор у кубістичній манері «малює» портрет головного героя, який «замість окулярів носив складні лінзи, що в них світло розкладалось на геометричні блиски, на трикутники, куби, квадрати» [3, с. 178]. Від картин Кандинського й кубістичної Венери Клеє, згадуваних В. Домонтовичем під час описування «кохання» Вер та Серафікуса, автор переходить до характеристики їхніх почуттів, які постають «замкненими у формули геометричних форм і конструкцій».

Стосунки Серафікуса та Вер із самого початку виглядають парадоксальними. Адже виникає «роман» між героями, які сповідують цілком відмінні філософії життя й кохання. Спільним у них є тільки прагнення побудувати незвичайні стосунки. Філософію кохання «прагнути — не досягнути» Вер і Комаха поділяють, але розуміють по-різному. Він — як найвищу інтелектуальну цінність, яка взагалі не передбачає фізичних стосунків; вона — як цікаву гру, яка збуджує, але задовольняє не одразу, а згодом.

З. Фройд стверджував, що кожне явище психіки обов'язково має свій сенс. Не тільки внутрішній конфлікт головного героя має фрейдистське походження, а й деякі з його вчинків можна глибше зрозуміти, якщо спиратися на психоаналіз З. Фрейда.

Епізод зі сном Серафікуса В. Домонтович ймовірно будував, враховуючи погляди відомого швейцарського психоаналітика на роль і функції сновидінь у психічному житті людини. «Тлумачити, — писав З. Фройд, — значить відшукати потаємний сенс...» [5, с. 52]. «Потаємним змістом» сну, в якому герой купує Ірцю і вкладає її спати, є те, що він хоче мати дитину — об'єкт для прояву власних почуттів. Треба звернути увагу на те, що Серафікус не просто бачить дитину уві сні, а купує її. У З. Фрейда «народження» в сновидінні пов'язане з водою, тому зрозуміло, чому Комаха у розмові з Корвином говорить не просто про бажання мати дитину, а народити її.

Найхімернішим є те, що народити він хоче не як батько, тобто знайти жінку для дітнародження, а як мати, тобто народити самому, «не турбуючи в цій справі жінку». Така зміна стандартних ролей уявляється цілком у дусі Серафікуса як людини «заперечного біологізму». Варто відзначити, що через неспроможність народити дитину він прагне сублімації, намагаючись «народжувати» наукові праці, але й тут енергія використовується неправильно і замість праць здебільшого народжуються примітки до них.

Герой перебуває у стані як зовнішньої, так і внутрішньої дисгармонії, демонструючи конфлікт людини природної і людини історичної. У ширшому розумінні, це одвічний конфлікт між незмінним біологічним і часово зумовленим технологічно-історичним, який виникає через дуалізм буття: співіснування раціонального та ірраціонального, розуму та почуттів. Взагалі сюжет роману будується на суперечці між двома «я» головного героя: Комаха прагне серафікуватися, але разом з тим нездатний жити без кохання. Технічний прогрес показаний як уособлення рацію, а

природні почуття людини (головним з яких є кохання) — це втілення іррацію. У творі співіснують різні філософські та психологічні теорії: створюючи образ Серафікуса, автор іде за концепцією З. Фрейда, а під час зображення «духу часу» у цьому романі відчутним є вплив на В. Домонтовича ідей індустриальної соціології М. Вебера та поглядів на культуру й цивілізацію О. Шпенглера.

У В. Домонтовича досить оригінальна спроба відтворення часу (кінець 20-х років) не за допомогою опису історичних або політичних подій, а через визначні досягнення тогочасного світового та українського мистецтва. З цією метою у романі згадано книги («Історія мистецтва» Грабаря, книга про Джорджа Брамеля Барбе д'Оревільї, «Червоне дерево» Пільняка), театральні вистави («Джیمی Хігінс», «Машиноборці» в постановці «Березоля»), малярські полотна (Пікассо, Кандинського, Клеє, Шагала), художні та мистецькі течії початку ХХ ст. (філологізм, експресіонізм, кубізм, супрематизм).

Текст насичений історичними паралелями та мистецькими порівняннями з різними епохами, стилями, літературними, музичними творами та творами живопису. Роман В. Домонтовича «Доктор Серафікус» відзначається рідкісною для української літератури особливістю — докладним відображенням культурних реалій зображуваного у ньому часу.

Надати творові національно-культурного колориту В. Домонтовичу вдалося за допомогою згадок про відомих в Україні людей: Єфремова, Плевако, Білецького, Асмуса та ін., незважаючи на їх іронічний характер. Про таку авторську іронію Соломія Павличко досить слушно зазначила: «У “Докторі Серафікусі” Петров ...одним каталогом, з неприхованою іронією, перелічує всіх героїв літературного манежу від Єфремова до Грушевського й Білецького» [4, с. 214].

Отже, В. Домонтович виявляє себе у творі оригінально — могутнім інтелектуальним насиченням. Порівняння та посилання у В. Домонтовича не просто заповнюють контекст, а виконують певні функції. В інтелектуальному романі «Доктор Серафікус» спостерігаємо послідовне відображення соціологічних, культурологічних та психологічних концепцій початку ХХ ст., що дає авторові змогу рельєфніше відтворити інтелектуальний «дух часу» та передати ідеї, закладені під час написання твору.

-
1. Агеєва В. Модерна героїня в романістиці В. Домонтовича / Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. — К, 2003. — С. 227—245.
  2. Домонтович В. Доктор Серафікус // В. Домонтович. Без ґрунту. — К, 2000. — С. 173—278.
  3. Загоруйко Ю. Письменник Віктор Петров (В. Домонтович) — К., 1993. — 68 с.
  4. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. — К., 1999. — 447 с.
  5. Фрейд З. Введение в психоанализ. — М., 1989.
  6. Черненко О. Аналіза світоглядних принципів у прозі В. Домонтовича // Сучасність. — 1993. — №9. — С. 107—112.
  7. Шерех Ю. Шостий у гроні. В. Домонтович в історії української літератури // В. Домонтович. Без ґрунту. — К, 2000. — С. 8—38.

**REPRESENTATION OF SOCIOLOGICAL, CULTUROLOGICAL
AND PSYCHOLOGICAL CONCEPTIONS OF THE BEGINNING**

**OF XX CENTURY IN THE INTELLECTUAL NOVEL
BY VICTOR PETROV-DOMONTOVYCH “DOCTOR SERAPHICUS”**

Svitlana BILOKIN

*Donetsk National University
24, Universytetska St., Donetsk, Ukraine 83055*

The paper is devoted to the analysis of sociological, culturological and psychological conceptions of the beginning of the XX century, which are represented in the intellectual novel by V. Petrov-Domontovych “Doctor Seraphicus”.

Key words: intellectual novel, psychological conception, industrial sociology, loneliness, the function of dreams, inner conflict, cubism.

**ОТРАЖЕНИЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ, КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ
И ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЙ НАЧАЛА XX ВЕКА
В ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОМ РОМАНЕ
ВИКТОРА ПЕТРОВА-ДОМОНТОВИЧА «ДОКТОР СЕРАФИКУС»**

Светлана БИЛОКИНЬ

*Донецкий национальный университет
ул. Университетская, 24, Донецк, Украина 83055*

Статья посвящена рассмотрению социологических, культурологических и психологических концепций начала XX вв., отразившихся в интеллектуальном романе В. Петрова-Домонтовича «Доктор Серафикус».

Ключевые слова: интеллектуальный роман, психологическая концепция, индустриальная социология, одиночество, функция сновидений, внутренний конфликт, кубизм.

Стаття надійшла до редколегії 02.04.2007

Прийнята до друку 05.05.2008

